

УКРАЇНА – КОЗАЦЬКА ДЕРЖАВА

УДК 355/359(477)“1600/1650”

О.В.Фірсов

ОСОБЛИВОСТІ СТРАТЕГІЇ КОЗАЦЬКОГО ВІЙСЬКА ЗА ЧАСІВ ГЕТЬМАНА П.САГАЙДАЧНОГО

В статті автор аналізує особливості ведення стратегії козацького війська в період гетьманства П.Сагайдачного (перша чверть XVII ст.).

Ключові слова: Петро Конашевич-Сагайдачний, козаки, військо Запорізьке, стратегія, гетьман.

Першу чверть XVII століття слід вважати одним з найважливіших етапів у розвитку воєнного мистецтва українського козацтва, бо саме тоді була створена й успішно функціонувала дисциплінована, добре підготовлена армія під керівництвом гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного та складалась своєрідна козацька школа, в рамках якої сталися значні зрушення у стратегії і тактиці.

Аналіз спеціальних студій про воєнні дії, які відбулися в першій чверті XVII ст. за участю козацького війська, дозволяє виявити чинники, завдячуючи яким Військо Запорізьке виходило переможцем у багатьох війнах і походах. Всебічне їх вивчення дозволить певною мірою екстраполювати деякі складові та тенденції на сучасне українське воєнне мистецтво.

Певною мірою можна стверджувати, що вивчення основ військового устрою українського козацтва та його бойового минулого бере початок ще з середини XIX ст.¹. Значний внесок у вивчення історії українського козацтва зробили В.Антонович, М.Грушевський, А.Скальковський, Д.Яворницький². Їхні праці є найбільш ґрунтовними, наповненими фактами про походження, формування Запорізького війська, його бойове минуле. Студіювання давнього минулого українського козацтва продовжувалося і в радянський період. Принципово нові роботи з даної проблематики у вітчизняній іс-

торіографії починають з'являтися з середини 80-х рр. ХХ ст., в яких знайшли своє відображення історія війн, воєнне мистецтво, побудова війська, його озброєння і оснащення, підготовка та навчання, тощо. Серед них роботи В.А.Смолія, Ю.А.Мицика, В.С.Степанкова, В.І.Сергійчука та інших дослідників³.

Таким чином, на основі опрацьованої літератури можна стверджувати, що наприкінці ХVІ – початку ХVІІ ст. політична мета війн західноєвропейських країн визначалася певною “обмеженістю” й глибокою суперечливістю. Війни цього періоду велися в основному не в національних інтересах, а в інтересах пануючих класів з метою їхнього збагачення й носили загарбницький характер. Все це вело до обмеженості стратегічної мети. Досягнення політичних цілей відносно малого масштабу без крайньої напруги сил був найбільш доцільним способом ведення війн. З іншого боку, і воєнні засоби, якими розпоряджалися країни Західної Європи, були обмеженими. Спосіб комплектування військ, прийнятий в цих державах (вербування), не забезпечував можливості утворення чисельних збройних сил й швидкого поповнення втрат в ході війни. Особливо тяжким було відновлення підготовлених кадрів⁴.

Саме такі чинники впливали в Західній Європі на вироблення стратегічної концепції, у відповідності з якою питання про знищення армії противника у вирішальній битві не ставилося. Вона розглядалася лише як один із способів впливу на противника. Рішучий наступ у глибину території ворога, як правило, вважався неможливим через недостачу сил і засобів. Завдання оволодіння територією вирішувалася в основному шляхом здобуття розташованих на ній найважливіших фортець⁵. Тобто географічні об'єкти набували першорядного значення, а сама битва – другорядного. Велику роль у тиловому забезпеченні військ відігравали шляхи сполучення. Все це призвело до формування у той час однієї з керівних ідей західноєвропейської стратегії – розв'язувати стратегічні завдання шляхом маневрування, спрямованого проти комунікації противника, не завдаючи ударів по живій силі. Сутність маневрування полягала в тому, аби прикрити свої шляхи сполучення й створити умови для нанесення ударів по комунікаціям противника. Таким чином, необхідно було відтіснити ворожу армію, а потім оволодіти необхідними об'єктами.

Такими були загальні риси маневрової та кордонної стратегії як способу підготовки та ведення війни. Такої ж стратегії наприкінці ХVІ – початку ХVІІІ ст. головним чином дотримувалось Військо Запорізьке, яке було пов'язане багаторічними взаєминами з рядом європейських армій, зокрема польською та російською, які вважалися союзниками як українського козацтва, так і його противників. Тому і не дивно, що воєнне мистецтво україн-

ського козацького війська, яке брало участь у збройній боротьбі з арміями багатьох країн, зазнало західноєвропейського впливу.

Проте, на думку автора, запорожці творчо оцінювали наслідки цього процесу, переймаючи і відпрацьовуючи лише ті прийоми бою, що підходили їм якнайліпше. Козацькі ватажки не дотримувалися сліпо загальноприйнятих способів ведення війни, а використовували, у відповідності з обставинами, більш рішучі форми збройної боротьби. Зокрема, раптовий напад із застосуванням всіх видів зброї (і холодної, і вогнепальної). Про це переконливо свідчить військова діяльність козацького гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, яка досить широко наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. розкрита у працях вітчизняних істориків О.Гуржія, В.Корнієнка, П.Саса та ін.⁶

Сагайдачний розумів, що на той час перемогу можна здобути лише рішучими наступальними діями. Саме тому, на противагу західноєвропейській стратегії, він прагнув уникати недоцільного маневрування по тилах противника та облоги фортець, й обирав за основу своїх дій швидкий і несподіваний маневр з метою створення для своїх військ найбільш сприятливих умов. І, вже використовуючи їх, він нав'язував противнику битву і, як правило, громив його. Прагнення діяти наступально, намір завершити усякий маневр ударом стає для Сагайдачного одним з основних принципів протягом всієї його полководчої діяльності⁷. Причому, використання цього принципу в кожному бою було різне. Він постійно шукав саме той шлях, який за певних конкретних умов найшвидше вів до перемоги. Виходячи з цього, Сагайдачний відкинув таку форму стратегічних дій, що була притаманна найманим європейським арміям того часу, як-то маневрування на комунікаціях району воєнних дій з метою ухилення від битви, і виробив свою стратегію, основними принципами якої були: блокування головних комунікацій і стратегічних об'єктів в районі бойових дій (фортець, шляхів сполучення, зв'язку та постачання); проведення комплексу битв перед генеральним боєм з метою виснаження або введення в оману противника; масування основних сил і засобів Війська Запорізького на головному напрямку як у наступі, так і у обороні, щоб розгромити ворожу армію або досягти вирішального результату в ході воєнних дій найкоротшим шляхом і з мінімальними втратами. Яскравим прикладом цього став похід козацького війська на Москву у 1618 р., а також Хотинська війна 1621 р., які підтвердили відповідність козацької стратегії й тактики вимогам часу, забезпечили Війську Запорізькому набуття міжнародного авторитету⁸.

В ході зазначених бойових дій П.Сагайдачний чітко розподіляв сили і правильно визначив напрямки головних ударів, за рахунок чого завдавав поразок супротивникам. Такі дії різко контрастували з традиційною того-

часною військовою стратегією. Причому ці ідеї виникли і сформувалися у Сагайдачного за багато років до того, як схоже застосував на практиці відомий російський полководець О.Суворов.

Аналіз подій російсько-польської і Хотинської війни дозволяє схарактеризувати погляди П.Сагайдачного щодо тактики і стратегії ведення боїв:

1. Активність як у наступі, так і в обороні.
2. Швидка та ретельна оцінка супротивника з урахуванням реального становища як важливої передумови дій.

3. Повна підпорядкованість війська. Чітке виконання наказів.

4. Ніколи не розпорошувати сили для утримання стратегічних пунктів.

Тобто, цей захід заперечував доцільність кордонної системи, в основі якої лежало прагнення прикрити відразу всі пункти на флангах з тим, щоб перешкодити супротивникові об'єднати сили.

5. Прагнення закінчити війну протягом однієї кампанії, за рахунок одного нищівного удару.

Означені положення стали найважливішими при відпрацюванні Сагайдачним принципів порівняно з попередніми методами і концепціями.

Все це стало можливим завдяки високому ступеню підготовленості війська до війни, яка досягалась за рахунок унікальності організаційної побудови Запорізької Січі, де для забезпечення людськими та матеріальними резервами через територіальну, паланково-курінну систему⁹, залучалося все покозачене населення України. А оскільки вона створювалася з метою максимальної мобілізації сил українського народу для свого визволення, то її можливості були настільки великими, що дозволяли козацькому війську після значних втрат або поразок негайно відроджуватися.

Отже, можна стверджувати, що воєнному мистецтву козацького війська були більш близькі ідеї рішучих дій, спрямованих на знищення живої сили противника, ніж принципи західноєвропейської школи маневрування на комунікаціях району воєнних дій з метою ухилення від битви. При цьому особливими рисами воєнного мистецтва запорожців були активність, наполегливість, рішучість у досягненні поставленої мети та застосування найбільш різноманітних і гнучких форм боротьби (в залежності від конкретних умов і ситуації). Тобто, на противагу західноєвропейським арміям, з їх прагненням вести бій шляхом вогневого змагання, не доводячи, як правило, до удару зближенням, в козацькому війську основна перевага віддавалася саме удару холодною зброєю, а рушничному вогню відводилася роль його підготовки.

Таким чином, воєнне мистецтво козацького війська, яке сформувалося в першій чверті XVII ст., дійсно стало самобутнім і широко застосовувалося в ході Національної революції під проводом Б.Хмельницького.

Примітки:

1. *Бантыш-Каменский Д.Н.* История Малой России. – М., 1830. – Т.1. – С.161-176; *Костомаров Н.И.* Богдан Хмельницкий. – СПб, 1884. – Т.1. – С.23-29; *Кулиш П.* История воссоединения Руси. – СПб, 1874. – Т.1. – 363 с.; *Його ж.* Отпадение Малороссии от Польши (1340–1654): В 3-х т. – М., 1889. – Т.3; *Його ж.* Первый период козацтва. – М., 1868.

2. *Антонович В.* Про козацькі часи на Україні. – К., 1991. – 238 с.; *Грушевский М.* История украинского казачества: В 2-х т. – К., 1913. – Т.1. – 564 с.; *Скальковский А.А.* История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского. – Одесса, 1846. – Ч.1. – 210 с.; *Яворницький Д.І.* Історія запорозьких козаків: У 3-х т. – К., 1991–1993.

3. *Смолій В.А.* Українське козацтво: особливості та закономірності становлення і розвитку // Українське козацтво. – Вип.1. – К., 1993. – С.4-10; *Мьцук Ю.А.* Записки иностранцев как источник по истории Украины (вторая половина XVI – середина XVII в.). – Днепропетровск, 1981. – 294 с.

4. *Разин Е.А.* История военного искусства: В 5-ти т. – М., 1955. – 728 с.

5. *Строков А.А.* История военного искусства: Рабовладельческое и феодальное общество. – М., 1955. – 662 с.

6. *Гуржій О.І., Корнієнко В.В.* Фактори розвитку українського козацького війська та його воєнного мистецтва в першій чверті XVII ст. // Збірник наукових праць №3(16). – К., 2000. – С.21-27; *Сас П.М.* Петро Конашевич Сагайдачний // Володарі гетьманської булави. – К., 1995.

7. *Мицук Ю.А., Стороженко І.С., Плохій С.М.* Тії слави козацької повік не забудем. – Дніпропетровск, 1989. – С.35-42.

8. Хотинська війна. – К., 1991. – 233 с.; *Мішин В.* Похід Сагайдачного на Москву // Народна армія, 1998. – №69. – С.4-5.

9. *Сергійчук В.І.* Українське козацьке військо у другій половині XVI – середині XVII ст.: Рукоп. дис. ... докт. іст. наук. – К., 1991. – С.74-76.

Резюме

В статтє автор анализуєт особенности веденія стратегіи казацкого войска в період гетманства П.Сагайдачного (первая четверть XVII в.).

Ключевые слова: Петр Конашевич-Сагадачный, казаки, Войско Запорожское, стратегия, гетман.

Одержано 8 жовтня 2007 р.